

Álom(állam)alakulatok és identitás átalakulások a vajdasági magyar novellában

Crnkovity Gábor¹

Absztrakt

Tanulmányomban a vajdasági magyar novellákat vizsgálom identitásformák, identitás-alakulások, Monarchia-sztereotípiák megjelenésének szempontjából. A fenti kettős értelmű cím talán jól jelzi a dolgozat témáját is. Olyan novellákat ragadok ki a vajdasági magyar irodalomból, amelyekben a történelmi Monarchia-sztereotípiák, a hatalomváltások hatására formálódó identitástípusok megtalálhatók. Az egykori Bács-Bodrogh vármegye az idők során folyton történelmi változásoknak volt kitéve. Népeségének nemzetiségi összetétele, sűrűsége nagyobb impériumváltások után átrendeződött, megváltozott. A módosulások következtében a honos, illetve újonnan letelepült, betelepített lakosság identitása is átalakult.

A megváltozott körülményekhez másképp alkalmazkodtak a helyben maradtak, illetve az e területen új otthonra letek. Az általam kiválasztott, vizsgált kor a 20. század, mert e században több impériumváltás zajlott e területen. Az első jelentős váltás 1919-ben volt, majd a következő fordulat 1945-ben és 1991-ben. A cím első összetett szavának álmom előtagja az éppen adott hatalom álomszerű, önmaga által teremtett mesterséges struktúrájára utal, amit álmoként lehet értelmezni. Akár a miliő, akár az identitás, a nyelvhasználat kategóriájában gondolkodunk. Herceg János novelláit a fenti szempontok szerint hasonlítom össze Bencsik Orsolya, Majoros Sándor, Németh István, Aaron Blumm, Gion Nándor novelláival. Ezzel kívánom igazolni, hogy az identitások különböző formái, illetve a Monarchia-sztereotípiák továbbírásai megtalálhatók a kortárs szerzők novelláiban is.

Tanulmányomban a vajdasági magyar kortársnovellák alapján a történelmi, Monarchia-sztereotípiák előfordulását vizsgálom. A dolgozatban kultúrtörténeti kérdésekkel foglalkozom, a történelmi események identitásformáló hatását kutatom, továbbá a különbözőetnikumok egymás mellett éléséből következő sztereotip magatartásformákat veszek számba. A vizsgálat tárgyát hét vajdasági magyar novellaíró munkáiból válogattam. E tárgykör megközelítésekor nem kerülhető meg a Habsburg-uralkodóház, az Osztrák–Magyar Monarchia időszaka, ugyanis ehhez a korszakhoz szorosan kapcsolódnak az identitás-alakulások és többnemzetiségű kérdések.

A többnemzetiségű telepítési politika, a településpolitika meghatározta a multi-etnikus települések kialakulását. Az identitás, a nemzeti- és a történelmi sztereotípiák szorosan összetartozó kategóriát képeznek a vajdasági kortárs magyar novellában. A családnevek az egyének csoport hovatartozásáról árulkodnak, és régióink történelem által meghatározott multietnikumúságát is tovább őrzik. Gion Nándor novellái az emigráns irodalom részét képezik. A művek fő meghatározója a távollét a szülőföldtől, távolság Bácskától, mégis a szereplők kötődnek a volt jugoszláv térséghez. „*Odalent a Délvidéken, mármint az országhatáron túl, elég sok Barbarát ismertem. Eredendően ugyan Borbálának hívták valamennyit, de fiatalos hevületükben Barbarák lettek, ez előkelőbben vagy szlávosabban hangzott, így próbálták belopni magukat az uralkodó nemzet szívébe.*”² A nyelvhasználat a nevekhez hasonlóan jelzésértékű kifejezőeszköze az identitásnak. „*Herceg sok esetben alakjait a saját anyanyelvükön szólaltatja meg. Így olvashatunk bunyevác, szerb vagy éppen német/sváb szavakat. Helyenként egy-egy szó vagy szófordulat, nyelvi frazéma, illetve egész mondat jelenik meg. Ezzel is igyekszik érzékeltetni, hogy a nyelvi sokféleség természetes állapot e régióban.*”³ „– *Sollichdas Fensteraufmachen, Franzi bácsi? – kérdezte ott a boltívek alatt az öreg könyvtárkezelőtől (...)*”⁴ A novellákban szinte kivétel nélkül használnak az írók eredeti szerb nyelvű szófordulatokat, melyeket a hitelesség kedvéért emelnek be a novelláikba. „*Azt mondja, Mačko, ti si dobra novinarika!, a félhomályban is látom, némi fehérséget hagy, világtalanságában is megugrik a kézben, otthon a mama, tudom most veszi észre a hálószoba fala, éppen ott, ahova a hímzett falvédőt felszögelte, kinedvesedett.*”⁵ Fontos identitással kapcsolatos sztereotip megnyilatkozás a következő szöveghely: „*A vendégkönyvbe, a bejáratnál, a külföldiek mindenféle nyelven beírogatnak ilyesmit is, hogy »Köszönjük, hogy itt lehettünk.«, de olyat is, hogy »Gyalázatos emberek vagytok.« Igaz, a háromnegyedét nem értem, én csak magyarul tudok, egy picit szerbül, mert Szerbiában élek, és itt ez a hivatalos nyelv, meg angolul egy picit, mert azt meg tanultam az iskolában, meg azért valami a filmekből is rám ragadt. A faluban szinte mindenki magyar, ez jó, mert mi nem igazán szeretjük az idegeneket, a külföldieket is csak addig, amíg eljönnek, fizetnek, megnézik a tatát, háynak, aztán egy-két napig nem esznek, isznak a faluban, meg fűződnek.*”⁶

A másik fontos identitás meghatározó kategória a vallási hovatartozás. A *Szülőföldem* című novellában a különböző felekezetű templomok harangjai szólalnak meg. „Az öreg templomban tíz másodperccel előbb kongatták el a tizenkettőt, s csak azután kezdtek harangozni a szerbeknél s a barátoknál, mintegy tisztos távolból követve a prímhegedűt.”⁷ A zsidó rabbi szerb nyelven is tart szentbeszédet, vagy a kereskedők akár három nyelven is kitűnően kommunikálnak a kuncaftjaikkal, a svábok német nyelvű istentiszteletre járnak a templomukba. A *Szülőföldem* című novellában az író jól érzékelteti a népek sokszínűségét: „Szervuszbruder. Zbogom!”⁸ Ez a népi sokszínűség a kortárs novellák jellemzője. Néhány példával kívánom ezt alátámasztani: Juhász Erzsébet a következő szöveghelyen igen jól megrajzolt leírással érzékelteti a soknemzetiségű, vajdasági kulturális kavalkádot. „Olyan bábeli hangzavar zengette – hasogatta az autóbust, hogy neki szüntelen az volt az érzése, nem is motor hajtja, hanem ez a kibírhatatlan lárma. Lehetett itt hallani magyar, szlovák, szerb, görög, román, horvát, szlovén, bolgár, macedón, sőt ki tudná még, milyen nyelvű beszédet, éppúgy, mint valamennyi felsorolt és fel nem sorolt nép népzenejét, mű- és könnyűzenejét, sőt egy alkalommal még rockot is.”⁹ „(...) a kollektív identitás nem más, mint a tudatosult társadalmi hovatartozás. A kulturális identitás eszerint nem egyéb, mint tudatos részvétel valamilyen kultúrában, egy adott kultúra megvallása.”¹⁰ Az identitás nem állandó, e téren folyamatos változás megy végbe, főként a történelmi, politikai változások hatására.

Ennek legfőbb előidézője az, hogy az aktuális uralkodó politikai hatalom alkalmazkodást kíván az egyéntől, ennek a váltásnak létbiztonságot óvó funkciójuk van. A történelmi kor, az impériumváltás ugyanis igyekezett rákényszeríteni az embereket az identitásuk akár kényszerű feladására is. A Monarchia ideje alatt a német/sváb, illetve a magyar identitás volt a kedvező, majd a Jugoszláviához való tartozás idején a szláv kultúra javára erősödött. Az identitásválság bizonyítéka, hogy kevert nevek gyakran fordulnak elő a novellákban. Ezek a vajdasági multikulturális örökségünk lenyomatai. A kulturális identitás egy adott kultúra elfogadása. Assmann állapítja meg tanulmányában, hogy mindenfajta identitás kulturális identitás, társadalmi konstrukció.¹¹ A nemzeti sztereotípiák kialakulásának megkerülhetetlen forrása a Monarchia kora és annak politikája, az identitás meghatározással/váltással szoros összefüggésben áll. Herceg János műveiben többféle mentalitás, kultúra tükröződik. Assmann által képviselt kulturális identitásfogalom ragadható meg a kortárs novellákban is. Majoros Sándor: *Akácfaíink sokáig élnek* című novella akácfaí mitikusak, a vajdasági ember kulturális identitásának építőköve. „*Rábasztunk barátom, mondtam a gyökerek közt matató Rudinak, a mi akácfaíink sokáig élnek.*”¹²

Bindorffer Györgyi etnikai–nemzeti–egyéni identitásról beszél. A két megközelítés nem kizárólagos egymással, hiszen a kollektív identitásba az etnikai identitás beilleszthető, míg a személyes identitás egyben egyéni identitás is. „*Fogtam hát*

a baseballsapkám, fordítottam rajta egyet, és tovább tanítottam a szerb gyerekeket magyarra, míg végül addig pofoztak, hogy csak annyit tudtam mondani: zdravo.”¹³ A kettő paradox viszonyban áll, nehezen vonható közöttük éles határ, ugyanis az egyéni identitás a társadalmi identitás építőköve is egyben. „Ők is tudták, hogy az ország esetleges széthullása a jó jugoszláv foci, az adriai nyaralások és a világútlelél végét jelentheti (...)”¹⁴

Az egyén egyszerre több társadalmi csoporthoz is tartozhat, egyrészt bele-
születik az adott etnikai csoportba, azonban a vele való azonosulás már szubjektív
döntésén múlik.¹⁵ Az egyén etnikai alapon megjelölt csoport hovatartozása már egy
specifikus tulajdonság, hiszen tartalmazza a tudatossá vált, szubjektív összetartozás-
élményt. A nemzeti alapon felvállalt csoporthovatartozása pedig egy adott államra
vonatkoztatható, autonóm területiális egység megjelölése. Ez esetünkben Vajdaságot
jelent, amely erős, kulturálisan összekapcsolódó terület, regionális képződmény.
*„A nemzethez tartozás és egységesülés érzéséhez a közös határokon belüli együttélés,
a közös törvényeknek való alávetettség és egy speciális, egyénre és csoportra hatni
képes nemzeti ideológia szükséges.”¹⁶ Taylor más meghatározásokat használ, de mégis
hasonló az alapgondolata. E három identitásformát modern megközelítésben viz-
sgálja, az egyéntől független horizontoknak tekinti, amelyek arra szolgálnak, hogy az
egyén valódi létét értelmezze.¹⁷ „A háború utáni első népszámlálást sose felejttem el.
Mihozzánk egy hölgy jött. Úgy beszélt magyarul, mint maga vagy én. Csak úgy pat-
toztak belőle a kérdések.*

- A neve?
- Németh Mátyásné.
- A lánykori neve?
- Opp – szaladt ki a számon.
- Opp vagy Oppá? – nevetett föl a hölgy.
- Opp. Csak Opp.
- Vallása?

*Nagyot dobbant a szívem. Most nem mondhatom a valót, nem mondhatom, hogy
evangélikus. A hölgy megismételte a kérdést:*

- Vallása?
- Római katolikus.
- Nemzetisége?
- Magyar.

*Mert akkor még nagyon svábosan beszéltem magyarul. A hölgy ebből mindent
sejthetett, ha volt füle hozzá. Nem a szégyen miatt tagadtuk meg önmagunkat,
hanem mert féltünk. Aztán meg ezt szégyelltük, hogy annyira féltünk.”¹⁸ A valódi
létértelmezés horizontjait jelentik Hercegnél Zombor egyes kerületei, utcái, házai,
templomai, a népviselet. „Ma sem értem, hogy a németek miért nem tudtak hozzá-
járulni ehhez a vidám népi keveredéshez, pedig itt voltak, falvaik egész koszorúja*

vette körül Zombort. Talán azért, mert minden népnél inkább magukban éltek (...)”¹⁹ A bunyevácokról pedig a következőket olvashatjuk: „Ők nem elszigetelten, a környező falvakba bezárkózva éltek, hanem a zombori szállásokon, de díszes szerszám feszült lovaikon, ha bejöttek vasárnap a városba, s az asszonyokon méltóságteljesen suhogott a harangszabású brokátszoknya, ahogy az aszfalton kopogó csizmás férfiakat követték (...)”²⁰ A nemzeti alapon felvállalt csoportthovatartozás kifejezése jelenik meg Bencsik Orsolya alakjainál is. „A fürdőruhát Anna barátnőmmel vettem egy kínaiban. Az enyém kék–fehér–piros csikos lett, az övé narancssárga kis virágokkal. (...) Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Anna nem igazi Jugoszláv, csak ami igaz, az igaz, bennem több az elhivatottság. Mit tagadjam, szeretem a hazámat.”²¹ A jugoszláv államalakulat lehetővé tette a különböző etnikumok békés együttélését, a kulturális közeledést. Kultúrákötésen a kultúrák közötti kölcsönhatást értem, ami együtt jár az elfogadott értékek kölcsönös átvételével, megőrzésével, így összefügg az identitás kérdéskörével is. A tanulmányban vizsgált írók a novellákban retrospektív látásmódot alkalmaznak, saját családi és magánmitológiákat építenek be, amelyeken keresztül érzékelhetjük a múlt eseményeit. „A falvédőt még a tata anyja hímezte, sokáig ő is ebben a házban lakott (...)”²² A történelmi eseményekhez igazodik a családi mikrotörténet időszaka is. „1944-ben, mielőtt bejöttek volna az oroszok, nagyapám (Tóth Antal, született 1928 pünkösöd napján) még álmodni sem mert volna arról, hogy saját disznói lesznek.” (Bencsik 50)

A karlócai béke (1699) után a mai Vajdaság területe kiürült, elnéptelenedett. Bécsben komoly terv készült arra irányulóan, hogy az elnéptelenedett területeket újból adófizető polgárokkal népesítsék be. A betelepítés több fázisban zajlott le. A bécsi udvar főként a külföldiek betelepülését támogatta, még az örökös tartományokból nem engedte a betelepülést Magyarország területére. A terület újra-népesítését illetően többféle nemzetiség, illetve vallási felekezet volt érintve: németek, kárpátukránok, vagyis ruszinok, cigányok, a déli vidékeken a bunyevácok, sokácok, szerbek, bolgárok, örmények, zsidók bevándorlása is jelentkezett. A betelepítések következménye volt, hogy a Kárpát-medence etnográfiailag átrendeződött. Becslések szerint 200 000-re tehető a betelepítettek száma.²³ „Hogy ezek a külföldiek más és más nyelven beszéltek, hogy az amúgy is sokféle etnikumból összetevődő birodalom ezzel még tarkábbá vált, az abban a pillanatban senkit sem zavart.”²⁴ A különböző irányból érkezett telepések különféle tapasztalatot hoztak magukkal, amely majd megalapozza a kulturális sokféleséget. A fejlettebb kultúráról árulkodik az a tudás, amely termékenyvé tette a mezőgazdaságot, fel-lendítette az ipart és a kereskedelmet.

A betelepítést követően kialakult a multikulturális régió, amely a mai napig jellemző. A betelepített népek hozták magukkal a saját nyelvüket, kultúrájukat, vallásukat és szokásaikat. A fent elmondottakból ma Vajdaságban nem beszélhetünk homogén etnikumról, azonos szokásvilágról stb. A nemzetiségek magával

hozott kultúrája apáról fiúra szállt, a kulturális emlékezet így hagyományozódott át generációkon keresztül. A népek folyamatosan keveredtek az idők során. Az egyik etnikum hatással volt a másikra, és ebből jött létre a keveredés, a kulturális párbeszéd. „A »kulturális emlékezet« fogalma az emberi emlékezet egyik külső dimenziójára vonatkozik. Az emlékezetet első hallásra tisztán belső jelenségnek gondolhatnánk, amelynek székhelye az individuuum elméje.”²⁵ Menekültek az 1990-es évek eleji balkáni háború alakalmával érkeznek vidékünkre ismét. „Azt már látják, hogy a menekült családok gyerekei számára az iskolában szerb tagozatot nyitottak, de nem ezen lepődtek meg, hanem azon szisszentek föl, hogy erre az új tagozatra néhány közülünk való szülő is beíratta a gyermekét.”²⁶ Herceg János a *Mulandóság* című művében így ír: „Nem csupán az emberi emlékezet, mintha a tárgyak is magukon viselték volna az elmúlt idő nyomait, az egész ellipszis alakú tér, ha nem is volt már a közepén a szobor”.²⁷ A fent említett betelepítés történelmi „hozádeka” (gazdasági kultúra és művelődés, vallás, szokások stb.) mellett fontossá válik 1848 után a nemzeti identitás, amely összefüggésbe áll a mai napig a hatalmi impériummal. Több jelentős impériumváltás játszódott le e területen. Kezdetben Habsburg császárságról, 1867 után Osztrák–Magyar Monarchiáról, majd 1919 után Szerb–Horvát–Szlovén Királyságról, azt követően Jugoszláviáról beszélünk. Ez utóbbi államalakulat további felbomlásának vagyunk a mai napig tanúi. Amikor megszűnt az OMM, utána SZHSZ néven alakult az új állam, majd a Jugoszlávia elnevezést kapta. A második világháború után megalakul a több nemzetet elismerő Jugoszlávia. Külön meghatározást kell tulajdonítani a történelmi tényezőknél. Nyelvét, kulturális felállását tekintve rokonítható a Monarchiával, bár más volt az államberendezése. A Monarchia problémáit, hagyományait is örökölte az új államalakulat. Nem tudták elfogadni, hogy a Monarchia, illetve Magyarország Trianon előtti formája felbomlott.

A Monarchia, mint államszervezet a kultúra meghatározó sarkpontja lehet a vajdasági magyar irodalom kialakulásának. Mindenképpen társadalmi, kulturologiai hatása van a Monarchia világának itt a Délvidéken. Juhász Erzsébet egy sajátos monarchikus jellegű kultúráról tesz említést. Sajátos válságmodellnek tekinti. Középeurópai élmény, marginalitás – kulturális marginalitás kialakulása következett be.²⁸

Igen sok novella született a Monarchia árnyékában, sok más novella pedig a 20. századi háborús idők emlékeit adja vissza. „Az öcsémnek biztosan lett volna használható ötlete, de ő ezerkilencszázkilencven augusztusától Zágrábban katonáskodott, és legfőbb gondja az volt, hogy az usztasák között valamiképp megőrizze a testi épségét.”²⁹ Aaron Blumma *Zsákutcá(k)* című novellában a háborús időket így idézi meg: „De a háború csak jóval később tört ki, de akkor többször is, maguk a harcoló felek sem tudták összeszámolni, hogy pontosan hányszor is. (...) A negyedik vagy ötödik (magam sem tudtam őket összeszámolni) háború után, az akkor ismert

világ legerősebb hadereje úgy döntött, hogy valószínűleg érdemes neki beszállni a háborúba, ha már az itteni népek állandóan háborúznak, ezért egy éjszaka elkezdtek bombázni az itteni népeket, aminek folytán rejtélyes módon Etus néni háza is ki-gyulladt.”³⁰ Németh István a hadsereg bevonulásáról így ír: „Könnyű szárnyakon ereszkedem tehát lefelé az ellenkező irányban fölfelé kapaszkodó híres történelmi Moholi úton, amely egyszer volt már a hadak útja is. Itt vonult be ugyanis a Vörös Hadsereg.

A Szerb Királyi Hadsereg bevonulásáról nincsenek földidézhető emlékeink, hiszen ama sorsdöntő fordulatkor még meg sem születtünk, de feltételezhető, hogy ilyen volt a bevonulás (...)”³¹ Az írók hőseit erős nosztalgia fűzi a történelmi múlthoz. „Miután a fiúkkal számba vettük a hidakat, s elbúcsúztam tőlük, sajtó szívvel álltam meg az imént említett Dudás Pista-féle kiskocsmá örökre bezárt ajtaja előtt. Mi történne, ha most hirtelen kitárná a kocsmáját a néhai tulajdonos, s beinvitálna? Persze, ez lehetetlen, hiszen nincs már, aki kitárja a kocsmáját. S ama jeles vendégek egyike-másika sem, akikkel, ha közös utazásunk erre vetett bennünket, ide föltétlenül betértünk. Mert igazi kiskocsmá volt a Dudás Pistáé. Még abból a réges-régi világból való.”³² Herceg Jánosnál is kiemelt szerepet kapnak a kocsmák, a kávéházak, mint a terek központi helyszínei. A novellahősök nosztalgiával gondolnak a felbomlott államalakulatra. Képzeletükben mitológiává fokozódik a Monarchia-kép. Ezt nevezi Margis Habsburg-mítosznak. Az írók már nem úgy írták le a Monarchia világát, ahogy megélték, hanem ahogy emlékülükben élt, ahogy nosztalgiájuk láttatta velük. Maradni, vagy menni, ez volt a kérdés ekkoriban, mint annyiszor a történelem során. „Emlékszem, az uramat megkérdezte egyszer a szomszédunk, egy magyar béres, a nevét elfelejtettem: »Johann, ti nem mentek? Már a fél Szekics fölkerkedett! Tele vannak az országutak menekülő bánáti svábokkal. Ti nem mentek?« Az uram csak annyit mondott: »Hová mennénk? És minek? Jöhetnek ide akárkik, béresre mindig szükség lesz.«”³³ Az irodalomban a Monarchia mindig újra felbukkan, mint lehetséges szépirói élmény. Az általam vizsgált novellák több, a történelmi tényekre alapuló visszatérő témákkal bírnak. Fontosnak tartom a novellákban megvizsgálni a történetírás eseménytörténeté alakulását. A *Hernyók* című novellában a történetírás eseménytörténeté válik. „»Arany (legjobb árat fizetünk)«, ez áll a hirdetőlapon, amit a Fő utca gesztenyefáira ragasztottak szerbiül és magyarul is, mert a faluban, hiába települtek be a kilencvenes években horvátországi szerb menekültek, még sok magyar, noha jóval kevesebb, mint kb. a születésem idején volt.”³⁴ Majoros Sándor létélményből fakadó novellájában így örökíti meg a háborút: „Az utolsó pillanatban menekültem át Magyarországra. A Jugoszláv Néphadsereg ekkor már Eszéket aprította, így akár azt is híhatték, a behívó elől léptem le.”³⁵ Az impérium-váltások, államalakulatok folyamatosan hatással voltak az egyén identitására, majd később a nemzeti identitás alakulására is. „A menhelyes apja, mielőtt meghalt volna májcirózisban, a legnagyobb szerb volt Újvidéken, noha magyarnak született.

»Belépett a szerb radikális pártba is«, ezt a menhelyes nője meséli, kezében szivecskés konyharuha, ezzel törölget. »Biztos a magyarok kutyába se vették«, ezt mondom, ujjaimon büdösség, nyelvemen a megkeseredett kutyatej sörrel keveredik, Lav, kizárólag csak ezt iszom, az üveg falán csúszkál a címke, a szomszéd faluban, tudom, lassan órájukra néznek a harmincas, kevésbé szép férfiak.»³⁶

A betelepülők kirajzasi helyükről magukkal hozott kulturális értékei később az identitások dimenzióiként funkcionáltak. Assmann mondja: „(...) a Múlt nem tűnhet el nyomtalanul, léteznie kell a rá vonatkozó bizonyítékoknak. Másodsor, a bizonyítékoknak jellegzetes különbséget kell felmutatniuk a Mához képest.»³⁷

Herceg János novellájában így található: „Már megbocsásson, méltóságos uram, harminc éve vagyok itt, a Rákóczi-ünnepséget március 15-én tartották, mert Petőfi-szobor nem volt a városban, hát így Rákóczi is megtette. Ilyenkor lehúztam a redőnyt, mert némely suhanc az ünnep hangulatában könnyen levadrácozhatott volna.»³⁸

Herceg János *Bál*, 1938 című novellájában a megyeszékhelyen mulatozó nagyurakat látjuk viszont, erős nosztalgikus hangnemet üt meg az író, miközben egy letűnt világ mulattságát festi az olvasók elé. „Bivarski Duško felállt, legyintett, s azt mondta: – Süssétek meg! Az istenit ennek a rohadt politikának! Megállt a bálterem ajtajában talán? Vagy lenézett az ispán lakásába, ahol a kocsisok darvadoztak, amíg a bál tartott (...) Karátson Gittát bárki hiába kereste volna. Nem ebben a bálban, az egész süllyedő úri világban bárki akkor már. Azóta meg egészen szétszakadt ködfoszlány lett az emléke is barna bánatokat dajkáló mély hangjával, és a foga gyöngysorával a mosolya fölött. A hazug közhely se lehet vigasztaló, hogy minden elmúlik egyszer. Nem igaz! Valahol, valakihez visszatér az is, aki nincs többé. Még egy ilyen régi bál hangulatát is magával hozva, mint ez ott a Krivaja völgyében, s egy pusztító világháború süket előestélyén, ahol valaki elkiáltotta magát: – Szuppécárdás!”³⁹ Herceg János novelláiban erősen dominál a családi magánmitológia, az ősök tisztelete. A narrátor az olvasónak a történelmi eseményeket már közvetítéssel, a családi emlékezet alapján szövi az elbeszélésbe, így válik az olvasó részévé a történetnek. Bencsik Orsolya: *Akción van!* című kötetének novelláiban hangsúlyt kap a szülők tisztelete. A nagyszülőkön keresztül elevenedik meg a múlt az elbeszélő szavában.

„A határ értelmezését a szociológia, a szociológiatörténet, a kulturális antropológia és a politikai földrajz szempontjai szerint vizsgáljuk. A térbeli szerveződés hierarchiájának különböző lépcsőin álló területi egységeket-tájakat, térségeket, régiókat, tartományokat, államokat a határ választja el egymástól.»⁴⁰ A fent elmondottakból következik, hogy a határtörténelmileg nem állandó kategória, a regionális identitás nélkülözhetetlen eszköze. A határ, mint jogi aktus eredménye épp úgy létre is hozza a kulturáliskülönbségeket, mint amennyire maga is ilyen különbségek eredményeként jött létre. A határról beszélhetünk néprajzi szemszögből is. Utz Jeggle: *Határ és identitás* című tanulmányában a következő meghatározását adja a határ

és identitás fogalmáról: „A határnélküliség olyan lehetőségnek tűnik, amely az ébredés hangulatát kelti, valami újnak a kezdetét jelöli, ugyanakkor azonban aggaszt is bennünket. Mintha az emberek nem bírnák elviselni a határnélküliséget, a régi határok lebontásával egyidejűleg új határok jönnek létre. A határok még mindig elválasztanak; s úgy tűnik, létezik valamiféle antropológiai állandó, amely az identitás megszilárdítása során megköveteli a másoktól való elhatárolódást.”⁴¹

A vajdasági magyar irodalomban Herceg János a társadalmi csoportok emlékezetét továbbírja, ezáltal a Monarchia-sztereotípiákat is, és novellái folyamatos emlékmaradványai, szilánkjai a múltnak. „Még a legszemélyesebb emlékek is csak társadalmi csoportok keretei közt zajló kommunikációban és interakcióban születnek meg. Nemcsak a másokról tapasztaltakra emléksziünk, hanem arra is, amit ők maguk mesélnek el, igazolnak és tükröznek vissza.”⁴² Az emlékezésnek fontos szerepe van a sztereotípiák kialakulásában, megőrzésében és fenntartásában. Herceg János *Kirándulás nagyapámmal* című novellájában a kisfiú emlékein keresztül elevenedik meg a nagypapa alakja. „Még kisfiú voltam, amikor élt. Homályosan még a lovaira is emlékszem.”⁴³ „Az identitás kikristályosodott megnyilvánulása a társadalmi értékelés. A sztereotipizáció, valamint az attribúciós folyamatok során az identitásnyilvánítás konfliktusok forrásává válhat. A megváltozott, nem egyértelmű, ellentmondásos társadalmi követelmények, politikai változások veszélyeztetik az egyén és a csoport addigi identifikációs teljesítményét, megkérdőjelezzik, vagy egyenesen tagadják az addig kialakított identitásképet. Ekkor beállhat az identitásválság, vagy erős negatív identitástudat alakulhat ki.”⁴⁴ Mindezt jelentősen befolyásolta, hogy épp melyik volt az aktuális hatalom. Sok esetben kényszer terhe alatt voltak kénytelenek váltani identitást az emberek. „A történelmi módosulás azonban sok mindent megváltoztatott a város társadalmi életében, itt-ott a közös nyelvi hovatartozással öröknek tetsző válaszfalakat is ledöntve, s így mintha az iskola is egyszerre mindenkié lehetett volna, miután azon a »M. kir.« egy vastag vonallal áthúzva jelezte az impériumváltozást, már az elemi negyedik osztályának bizonyítványán is.”⁴⁵ Rizvan Atyimi a bosnyák pék, a *Rossz nehézség* című novellában egy pár szóból álló versikét ismételtet: „(...) jugo, jugo netye dugo. Borics Lajos gyatra állapotota ellenére is tudta, hogy ez magyarra fordítva annyit tesz: jutó, jugó, nem lesz soká.”⁴⁶

Németh István: *Ima Tündérlakért* című novelláskötetének címében utal Papp Dániel *Tündérlak Magyarhonban* című novelláskötetére. Az általam vizsgált novellák tere egy-egy vajdasági település: Herceg Jánosnál Zombor, Németh Istvánnál és Aaron Blummnál Kishegyes, Majoros Sándornál Ómoravica, Bencsik Orsolyánál, Juhász Erzsébetnél Topolya, Gion Nándor műveiben Szenttamás elevenedik meg. Novelláik hősei a fent említett terekből időnként ki-ki képnak, de a szívük, lelkük köti őket a szülőföldjükhöz. Ami közös és összeköti a novellákat, a hősök történelmi tudata, az identitásalakulás kérdésköre, és a múltból felsejlő és mindmáig

kísértő Monarchia-sztereotípiák. Németh István: *Egy másik pokol* című novellájában a svábok 1945-ös kálváriáját írja le egy család történetén keresztül. A kozákok a szegény cseléd nemzeti identitását vonják kérdőre a tanyán „Ugye te sváb asszony vagy? Én egy szegény cseléd vagyok. De ugye, sváb? Az. Az urad is az volt? Nagyot dobbant a szívem. Talán csak nem fogták el, és ölték meg? Az, mondtam.”⁴⁷ A háború utáni összeírás alkalmával már identitásváltás játszódik le. A kényszerű identitásformálás Németh István novellában is előfordul. Monarchia-sztereotípiaként értelmezhető a következő szövegrészlet: „Átkelek a Verbászi út köhídján, eszembe jut a »kastély«, föl éne kapaszkodni hozzá a dombhátra, megtekinteni a romjait, s végiglegettetni a tekintetem a hegyesi csata jeltelenül álló színhelyén (a negyvennyolcas emlékművet tizennyolcban lebontották) (...)”⁴⁸

Az olvasó kulturális identitását tartja ébren Aaron Blumm, aki Csáth Gézát szólítja meg a kötet címadó novellájában. A novellában a Monarchia korának végórát idézi meg. Claudio Magris tanulmánykötetében⁴⁹ ír a Monarchia önfeledésbe merülő, mulatozó nagyúri világáról, miközben a birodalom recseg, ropog, a végórát éli. Aaron Blumm álomszerűen idézi meg a Monarchia korát, a tudatmódosító élvezeti szerek fogyasztása sajátos képzeletvilágot teremt. Ezáltal asszociál a Monarchia végóráira. „Csáth kocsit hajt. Ha autóban ülök, csak akkor érzem magam biztonságban, ha én vagyok a volán mögött. De Csáth jól hajt, az én feladatom csak az, hogy jointokat tekerjek neki, és közben figyeljem a térképet. Jó térképolvasó vagyok, de jointokat is jól tudok tekerni. Így az egyik bérlő feleségét detektívnek nézem. Milyen különös mindez, gondolja Csáth, és még jobban rálép a gázpedálra.”⁵⁰ Aaron Blumm novelláiban kifejezően jelenik meg a kulináritás, a kocsmá, mint kispolgárság találkozásának helyszíne. Az általam vizsgált írók novelláiban szinte kivétel nélkül megjelenik a sörfogyasztás tradíciója, megelevenedik a kocsmái élet. „Végül azonban mégiscsak megtaláltam azt a kocsmát, csak más volt a neve, másként volt berendezve, és pincérnő is egy kicsit elkülönbözött. Olyan sört azonban nem árultak, amilyent azelőtt szoktam inni, amelyiket szerettem, így kértem egy jelent, meg vettem egy burekot is. Lassan ettem a burekot, lassabban, mint ahogyan a sört ittam, így gondoltam, hogy kérek még egy sört, de nem tudtam, hogy mennyibe kerül, ezért kicsit haboztam.”⁵¹ Gion Nándor emigrációban írt novelláiban szinte kivétel nélkül a helyszín már nem Vajdaság, hanem Budapest. Az általa életre keltett alakok, hősök viszont nagyszámban „balkáni” vajdasági identitással bírnak. Ezáltal az író a hazai miliőt csempészi be, és egyfajta hiányt pótol vele. Hózsá Éva találóan „hiány sztereotípiái”-nak nevezi ezt a jelenséget.⁵² Szelim Ferhátoviccsal katonai élményeket elevenítenek fel. „(...) katonáinkban egy ronda délkelet-macedóniai laktanyából én írtam helyette szerelmes leveleket egy egészen fiatal bosnyák lánynak, aki később Szelim felesége lett, bizonyára megöregedett, valamelyik lerombolt szarajevói bérház pincéjében él patkányok között (...)”⁵³ A következő idézetben

a délvidéki magyarok anyaországi sztereotip megítélése tűnik fel. „*Ti délvidéki magyarok elképesztően felelőtlenül viselkedtek néha. Hazudtok, blöfföltök, szélhámoskodtok, becsapjátok a jóérzésű embereket.*”⁵⁴

Az identitásalakulásoknak, identitásformáknak és velük együtt a történelmi sztereotípiáknak is fontos szerep jut a vajdasági magyar novellában. Az elmondottakból következik, hogy a magánmitológia, és a történelem szoros összefüggésben állnak egymással. Az eseménytörténet szépirodalmi formába öntve a történetírással mutat párhuzamot. Ez fordítva is igaz, hiszen a történelmi tárgyú munkák szükség szerint elbeszélő formákat öltenek. Az államalakulatoknak erős a hatása az adott területen élő nép identitásának alakulására. Összegzésként megállapítható, hogy vajdasági magyar novella a történelmi tényekre alapuló visszatérő témákkal bír. Az elmondottak bizonyítják, hogy a novellákban a történetírás eseménytörténetté alakul. Kiemelten fontos tényezőként jelenik meg a családi magánmitológia, az ősök tisztelete. A Monarchia utolsó korszakában óriási társadalmi feszültség uralkodott. Szegényparaszt és a gazdag, úri osztálytársadalmi ellentétben állt egymással. E felállás a novellák világából az olvasó számára is jól tükröződik. A társadalmi válságból alakult ki a Monarchia egyik alapvető problémája, amely az államalakulat végső felmorzsolódásához vezetett. A Monarchia és annak területén később alakult államok elmondható, hogy minden esetben az álomvilág irracionális szférájából táplálkoztak.

Jegyzetek

- ¹ A szerző PhD hallgató (Újvidéki Egyetem)
- ² Gion Nándor: *Műfogor az égből*. Budapest, 2011. 689. (a továbbiakban: Gion 2011.)
- ³ Crnkovity Gábor: *Az identitás és a nemzeti sztereotípiák lecsapódása Herceg János novelláiban*. In: dr. Fülöp Péter (szerk.): *Tavaszi szél/Spring Wind*. Budapest, 2012. 215.
- ⁴ Herceg János: *Módosulások*. Újvidék, 1989. 43. (a továbbiakban: Herceg 1989.)
- ⁵ Bencsik Orsolya: *Akció van!*. Újvidék – Budapest, 2012. 59. (a továbbiakban: Bencsik 2012.)
- ⁶ Bencsik 2012. 33.
- ⁷ Herceg János: *Mulandóság*. Újvidék, 1994. 7. (a továbbiakban: Herceg 1994.)
- ⁸ Herceg János: *Viharban*. Szabadka, 2009. 25. (a továbbiakban: Herceg 2009.)
- ⁹ Juhász Erzsébet: *Úttalan utaim*. Újvidék, 1998.34.
- ¹⁰ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Budapest, 1999. 133. (a továbbiakban: Assmann 1999.)
- ¹¹ Assmann 1999. 130.
- ¹² Majoros Sándor: *Akácfaíink sokáig élnek*. Budapest, 2004. 110. (a továbbiakban: Majoros 2004.)
- ¹³ Blumm, Aaron: *Csáth kocsit hajt*. Újvidék, 2006. 11.(a továbbiakban: Blumm 2006.)
- ¹⁴ Majoros 2004. 151.
- ¹⁵ Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás*. Budapest, 2001. 20. (a továbbiakban: Bindorffer 2001.)
- ¹⁶ Bindorffer 2001. 16.

- ¹⁷ Rudaš Jutka: *Identitások horizontjai*. Hungarológiai Közlemények, 13. évf. (2012) 2. sz. 111.
- ¹⁸ Németh: *Ima Tündérlakért*. Újvidék, 2000. 130–131. (a továbbiakban: Németh 2000.)
- ¹⁹ Herceg 1989. 113.
- ²⁰ Herceg 1989. 112.
- ²¹ Bencsik 2012. 92–93.
- ²² Bencsik 2012. 32.
- ²³ Wassertheurer, Peter: *Geschichte der deutschen Volksgruppen in Südosteuropa*. Wien (s. a.). 15–16.
- ²⁴ Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok*. Budapest, 1987. 126.
- ²⁵ Assmann 1999. 19.
- ²⁶ Németh 2000. 26.
- ²⁷ Herceg 1994. 13.
- ²⁸ Juhász Erzsébet: *Tükörképek labirintusa*. Újvidék, 1996.
- ²⁹ Majoros 2004. 151.
- ³⁰ Blumm 2006. 7–8.
- ³¹ Németh 2000. 23.
- ³² Németh 2000. 12.
- ³³ Németh 2000. 128.
- ³⁴ Bencsik 2012. 36.
- ³⁵ Majoros 2004. 116.
- ³⁶ Bencsik 2012. 48.
- ³⁷ Assmann 1999. 32.
- ³⁸ Herceg 1994. 17.
- ³⁹ Herceg 1994. 39.
- ⁴⁰ Éger György: *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. www.lib.uni-corvinus.hu/phd/eger_gyorgy.pdf
- ⁴¹ Jeggle, Utz: *Határ és identitás*. www.epa.hu/00000/00036/00018/pdf/01.pdf
- ⁴² Assmann 1999. 36.
- ⁴³ Herceg 2009. 53.
- ⁴⁴ Bindorffer 2001. 20–21.
- ⁴⁵ Herceg 1989. 31.
- ⁴⁶ Majoros 2004. 155.
- ⁴⁷ Németh 2000. 123–124.
- ⁴⁸ Németh 2000. 14.
- ⁴⁹ Magris, Claudio: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. Budapest, 1988.
- ⁵⁰ Blumm 2006. 14.
- ⁵¹ Blumm, Aaron – Szerbhorváth György – Mirnics Gyula: *Dombosi történetek*. Szabadka, 1998. 16.
- ⁵² Hózsza Éva: *A hiány sztereotípiái a huszadik század kilencvenes éveinek vajdasági magyar irodalmában és a szabadkai Kosztolányi-kultuszban*. *Létünk*, 41. évf. (2011) 4. sz. 103.
- ⁵³ Gion 2011. 628–629.
- ⁵⁴ Gion 2011. 668.

Crnkovity Gábor

Shaping Of Dream (State) And Identity In The Literature Of Vojvodina Province

In my study, I am focusing at the Hungarian novels of Vojvodina, as well as the forms and changes of identity and the Monarchy stereotypes. The title above, may suggest what I am going to write about. I have chosen those novels, in which Monarchy stereotypes and identities as a result of (state) power changes appear. In the past, The county of Bacs-Bodrog was always a subject of constant changes. The number and the ethnic structure of population was changing over time. As a result of this, the structure of population changed a lot. The inhabitants who stayed there, and those who arrived later, got used to the new conditions in different ways. I have chosen to evaluate the 20th century, as there were several imperial changes during this period of time. The first remarkable one was in 1919, the next one in 1945 and then in 1991. The word “dream” in the title means the “dream-like” conditions, created by the power (government) of that time, that can be ment as a dream (illusion). According to the aspects mentioned above, I am comparing the novels of Janos Herceg to the ones written by Orsolya Bencsik, Sandor Majoros, Istvan Nemet, Aaron Blumm and Nandor Gion. By these, I want to prove that various forms of identity and Monarchy stereotypes can be found in the novels of modern-time writers aswell. Keywords: changes, Monarchy, nostalgia, stereotype, identity.

Délvidéki Szemle, 1. Number 2. 104–116. pp. (2015)